

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Konvergentie en Evolutie

Goudzwaard, B.

Citation

Goudzwaard, B. (1972). Boekbespreking van: Konvergentie en Evolutie. *Acta Politica*, 7: 1972(3), 380-382.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449361>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449361>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

J. van den Doel, *Konvergentie en evolutie; de konvergentietheorie van Tinbergen en de evolutie van economische ordes in Oost en West* — Assen, 1971

De studie van Van den Doel over de konvergentie van de economische ordes voor en achter het ijzeren gordijn is naar mijn mening te beschouwen als verplichte literatuur voor alle — „aangekomen” of „nog aankomende” — politicologen. Deze mening grond ik zowel in het door Van den Doel aangesneden onderwerp, als in de wijze waarop hij het in deze studie heeft behandeld.

Het onderwerp is met name van belang, omdat het de dynamica van economische stelsels betreft. De literatuur rond de diverse economische stelsels op onze aardbol is tot op heden overwegend statisch georiënteerd; zeker wanneer men de meer profetisch-getinte monografieën van een Marx en een Schumpeter buiten beschouwing laat. Veelal vlucht men in de leer der economische orde in een „ideaaltypische” vergelijking van maatschappelijke stelsels, en verdiept men zich nauwelijks in de ontwikkelingspotenties, die in de respectievelijke economische ordes op langere termijn zijn opgesloten. Een economische orde kan men echter niet goed bestuderen, laat staan wetenschappelijk beoordelen, zonder zich expliciet van zulke ontwikkelingstendenties rekenschap te geven. Niet voor niets omschrijft b.v. de zojuist genoemde Schumpeter het kapitalisme als een „form of method of change”; het dynamische aspect van de kapitalistische economische orde is voor deze orde meer typerend dan haar statische karakteristiek. Een boek als dat van Van den Doel helpt er krachtig aan mee, deze lacune in het economisch-theoretisch denken wat op te vullen; een lacune, die vooral van politologische zijde terecht kan worden betreurd.

Ook de wijze, waarop Van den Doel dit heeft getracht, verdient waardering. Juist bij een onderwerp als dit plegen de waarde-oordelen de theoretische beschouwing snel te overwoekeren; niet zelden schuiven zij op van — rechtmatige — a priori's tot — m.i. onrechtmatige — a posteriori's, die de uitkomsten van het onderzoek in wezen al vastleggen nog voordat het onderzoek zelf zijn kansen heeft gehad. Van den Doel's analyse draagt het karakter niet: hij werkt vanuit welomlijnde premissen, waarbuiten hij zich niet begeeft, en die tot aan het einde van zijn studie helder zichtbaar blijven. Die premissen zijn uiteraard niet waardenvrij; op een enkel punt — waarover zo dadelijk — ben ik zelfs geneigd ze niet te delen. Maar dat vergroot de waarde van deze studie wellicht eerder dan dat ze die verkleint.

De opzet van Van den Doel's boek is als volgt. Begonnen wordt met een scherpe onderscheiding tussen de begrippen „konvergentie” en „evolutie”: van konvergentie is sprake wanneer verschillende economische ordes op hetzelfde tijdstip een ongelijke verandering ondergaan in de richting van een grotere gelijkheid; van evolutie is sprake wanneer de respectievelijke economische ordes op verschillende tijdstippen gelijke of gelijksoortige veranderingen ondergaan, zodat ze in éénzelfde vaste volgorde dezelfde mijlpalen passeren. Vervolgens onderscheidt Van den Doel tussen twee typen konvergentie- en evolutietheorieën: die welke mutaties van economische ordes zien ontstaan als gevolg van wijzigingen in het patroon van de consumptieve behoeften, en die welke voor zulke mutaties verschuivingen in de produktiesfeer — vnl. de daarbij gebezigde technologie — als oorzaak zien. Tenslotte wordt het begrip „economische orde” nauwkeurig afgebakend — nl. als de mate van concentratie en centralisatie van produktie- en consumptiebeslissingen in de volkshuishouding — en nauwkeurig afgegrensd van de twee andere constituerende elementen van de maatschappelijke orde, nl. de politieke orde en de rechtsorde.

Met het aldus opgebouwde begrippen-apparaat gaat Van den Doel dan aan het werk. Eerst (hoofdstuk III) wordt een heldere weergave geboden van het „pièce de résis-

tance” van de studie: Tinbergen's konvergentie-theorie. Ook hier valt op, dat Van den Doel de premissen van deze theorie nauwkeurig en expliciet vermeldt, met name die van de identificatie van de doeleinden van economische politiek in Oost en West. Het is dan ook daarop, dat zijn kritiek zich richt, en niet op de wijze, waarlangs Tinbergen vanuit deze strakke premissen komt tot zijn theoretische afleiding. Volgens Van den Doel zijn de doeleinden van Oost en West nl. niet identiek, zowel voor wat betreft de inhoud van het streven naar gelijkere inkomens- en vermogensverhoudingen, als t.a.v. het gewenste consumptie- en investeringspatroon; en mag bovendien zijns inziens niet worden aangenomen, dat deze verschillen in de doeleinden in een breder opgevat konvergentieproces geleidelijk aan geheel zouden kunnen verdwijnen.

Vervolgens onderwerpt Van den Doel de feitelijke evoluties van de economische ordes in Oost en West aan een interessante analyse. Uit het door hem gegeven feitenmateriaal en zijn verwerking daarvan blijkt, dat van een zekere konvergentie sprake is: in de westerse ordes neemt de concentratie en centralisatie toe, althans waar sprake is van investeringen met dalende kosten en van beslissingen die externe effecten met zich dragen, terwijl in de volkshuishoudingen achter het ijzeren gordijn — met name Rusland — een dekoncentratie en decentralisatie is waar te nemen t.a.v. beslissingen, die niet op produkties met dalende kosten en (belangrijke?) externe effecten betrekking hebben. De konklusie van Van den Doel aan het eind van zijn geschrift wekt dan ook geen verwondering meer: hij constateert en voorziet een partiële konvergentie. *Partieel*, omdat zijn premissen partieel verschillen van het „identiteitspostulaat” t.a.v. de doeleinden van Tinbergen; *konvergentie*, omdat hij de inhoud van Tinbergens theorie onderschrijft en die ook in de feitelijke ontwikkelingen in de westerse en oosterse volkshuishoudingen geverifieerd ziet.

De verdienste van dit boek grenst dicht aan zijn — overigens beperkte — zwakte. De verdienste is, dat Van den Doel niet is verdrongen in brede stromen van oeverloze beschouwingen, die bij een onderwerp als dit je kunnen overweldigen voor je het weet. Hij heeft het hoofd „exact” boven water kunnen houden. Maar daartoe — en dat is de (beperkte) zwakte — heeft hij een begrippenapparaat moeten opbouwen, dat weliswaar zeer „operabel” was voor zijn nauwkeurig afgepaalde doel, maar in bredere zin kwetsbaar moet worden geacht. Ik denk met name aan zijn omlijning van het begrip „economische orde” als de mate van centralisatie en concentratie van bepaalde economische beslissingen. Letterlijk zegt Van den Doel het zo: „De economische orde is . . . de mate van territoriale, functionele en produktiegewijze concentratie en centralisatie van feitelijke beslissingen over de produktie en consumptie in de volkshuishouding” (blz. 33). Op het eerste gezicht lijkt het alleen een kwestie van wat gebrekkig Nederlands te zijn, o mte zeggen, dat een orde „een mate” van iets is. Maar er zit natuurlijk meer achter en wel dit, dat Van den Doel een conceptie van „economische orde” behoefde, die hem in staat stelde tot *meting*. Wanneer hij b.v. zou hebben gesteld, dat een economische orde de organisatiestructuur van een volkshuishouding is, die voor de wat „meetbare” aspecten daarvan betreft, kan worden weergegeven met behulp van „onder andere” de maatstaf van centralisatie en concentratie, zou hij tot een meer zuivere begripsomschrijving zijn gekomen — maar tegelijkertijd zou hij dan zijn begrip „konvergentie” zwaar hebben moeten relativeren; namelijk tot een begrip dat alleen op dit specifiek-kwantificeerbare aspect van de westerse en oosterse economische ordes betrekking heeft. Tot de konklusie van een metterdaad elkaar naderen van de economische ordes van oost en west zou hij dan m.i. niet meer hebben kunnen komen.

Overigens dient hierbij onmiddellijk de kanttekening te worden gemaakt, dat Van den

Doel zelf het beperkte karakter van zijn conceptie van economische orde ook duidelijk doet uitkomen. Ergens merkt hij b.v. op, dat voor de — door hem aldus geformuleerde — economische orde het irrelevant is, of de spreiding of centralisatie van beslissings-taken plaats vindt „bij een orgaan, dat wordt aangeduid als „overheid” dan wel bij een orgaan, dat „General Motors” dan wel „Vereinigung Volkseigener Betriebe” wordt genoemd” (blz. 33). Wanneer de economische orde wordt gezien als de organisatie-structuur van een volkshuishouding, is de localisering van de centralisatie-organen natuurlijk wel degelijk relevant.

Deze kritische opmerking doet echter niets af aan de woorden van waardering, waarmee ik deze bespreking opende. Iemand, die over een onderwerp als dit zo helder en concies weet te schrijven en daarin konsekvent zijn eigen weg weet te gaan, is een wetenschapsbeoefenaar in de ware zin des woords. Van den Doel heeft zich in deze studie ontpopt als een van de beste leerlingen uit de school van Tinbergen.

B. Goudzwaard

**P. G. Swanborn: Aspecten van sociologisch onderzoek
Boom, Meppel, 1971, 200 pp**

De opzet van het boek 'Aspecten van sociologisch onderzoek' is een 'algemene eerste oriëntatie (...) op het terrein van het sociologisch onderzoek' te geven (p. 5). De heer Swanborn baseert zich daarbij op een algemeen 'blokschema voor sociologisch onderzoek' (p. 11), dat een soort fasering van dergelijk onderzoek beoogt te geven. Daarin behelzen de verschillende fasen onderscheiden problemen waarvoor men in de loop van een onderzoek wordt gesteld. Deze worden dan op hun beurt weer in afzonderlijke hoofdstukken behandeld. Enigszins vereenvoudigd zijn deze problemen achtereenvolgens: de verantwoording, probleemstelling, en bronnen van, respectievelijk voor, het onderzoek (hoofdstukken 1 tm 4); de relatie van het onderzoek tot de theorie (hoofdstukken 5, 6, en 7); de opzet van het onderzoek (hoofdstukken 8 tm 12) en de verwerking, analyse en evaluatie van de verkregen gegevens (hoofdstukken 13 tm 17). Tenslotte volgen in de Bijlagen nog een aantal praktische wenken en voorbeelden, o.a. een voorbeeld van een eenvoudig rekenmachineprogramma, alsmede een literatuurwijzer. Het boek is gemakkelijk leesbaar en in het algemeen helder geschreven en bevat vele aan de praktijk van het sociologisch onderzoek ontleende voorbeelden.

Gelijk gezegd, gaat het om een 'eerste oriëntatie'. Het boek heeft dan ook duidelijk een zeer beperkte strekking en pretentie. Zo is het vrijwel uitsluitend gericht op de 'technische' zijde van het onderzoek, de 'methode' in enge zin. Allerlei meer fundamentele, wetenschapsfilosofische of formele, vraagstukken — toch ook belangrijke 'aspecten van (sociologisch) onderzoek' en uiterst relevant voor de onderzoekstechniek — komen niet of nauwelijks aan de orde. Met name geldt dit voor zulke zaken als de structuur van wetenschappelijke theorieën, de aard en betekenis van modellen, de relatie van 'feit' en waarneming tot de theorie, en de definitie van begrippen. Ook wat de onderzoekstechniek zelf betreft is het boek erg summier. Waarschijnlijkheidsrekening, statistiek, steekproeftrekking, formalisering, meten en schaalconstructie, factoranalyse en correlatie-rekening, om slechts enkele van de meer technische probleemgebieden te noemen, worden niet of slechts in zeer geringe mate behandeld.

Nu is het natuurlijk de vraag wat men eigenlijk van een 'eerste oriëntatie' mag verwachten. In ieder geval niet, dunkt mij, een leerboek of een doorwrochte en oor-

spronkelijke visie op de (sociologische) onderzoeksproblematiek. Maar wat dan wel? Stelt men de eis dat de lezer (en als zodanig is vooral de beginnende student bedoeld, p. 6) in aanraking wordt gebracht met de belangrijkste problemen van het betreffende vakgebied, dat hij deze in hun onderlinge relatie leert zien en óverzien, en dat hem de elementaire kennis wordt verschaft nodig om dieper in het vakgebied door te kunnen dringen, dan lijkt mij het boek hieraan niet voldoende te beantwoorden. Met andere woorden: als methodologische Inleiding lijkt het boek mij minder geschikt — het karakter ervan is veeleer dat van een inleiding tot een dergelijke Inleiding.

Tenslotte nog een opmerking over het taalgebruik, of liever -misbruik, in het boek. Het betoog is doorspekt met zulke Engelse of Engelsachtige uitdrukkingen als 'ge-checkt' (p. 18), 'clusteranalyse' (p. 5), 'casestudy' (p. 43), 'verkiezingspoll' (pag. 24), 'survey' (p. 43), 'matchen' (p. 53), en 'item' (p. 81), om er slechts enkele uit een lange lijst te noemen. Naar goed-Nederlandse termen is klaarblijkelijk niet gezocht; in de tekst worden zij op dezelfde voet behandeld als Nederlandse woorden en uitdrukkingen en zelfs de moeite om hen te cursiveren of tussen aanhalingstekens te plaatsen wordt niet genomen. Daarnaast komt men dan nog zulke wangedrochten als 'gehypothetiseerde causale relatie' (p. 138) en 'hypothetiseren' (p. 148) tegen. Nergens blijkt de zin of het nut van dergelijke termen en uitdrukkingen. Zij zijn evenzovele voorbeelden van quasi-technisch taalgebruik: terwijl de suggestie wordt gewekt als zou het gaan om zeer bijzondere, welbepaalde begrippen, producten van zeer gevorderd wetenschappelijk onderzoek, blijken er bij nader inzien slechts uiterst banale en elementaire zaken bedoeld te zijn. Het is het scheppen van een rookgordijn van jargon en mandarijntaal, dat een stuk sociologische kabbalistiek moet beschermen tegen de onbescheiden buitenstaander, maar waarachter in feite niets bijzonders schuilgaat.

J. K. de Vree

**R. J. Mokken; A theory and procedure of scale analysis; with applications in political research
Mouton and Co., Den Haag, 1971. XIII + 353 blz.**

In 1941 en 1944 verschenen de eerste publicaties van Louis Guttman over wat men het scalogram model is gaan noemen. Sindsdien is een stroom van publicaties verschenen, die er alle op gericht waren de eerste aanzetten te verbeteren c.q. beter te onderbouwen. Men kan zonder overdrijving stellen dat geen van deze publicaties Mokken's dissertatie qua grondigheid en breedheid van aanpak evenaart.

Titel noch inhoud rechtvaardigen deze toespitsing op het scalogram-model; Mokken snijdt in zijn dissertatie ook vele andere, zij het verwante onderwerpen aan. In het kader van een boekbespreking kan men echter niet alles behandelen en ook de auteur beperkt zich in zijn boek gaandeweg steeds meer tot dit thema.

Hét probleem met Guttman's scalogram-model is van begin af aan geweest het deterministische karakter van het model, waardoor het niet mogelijk was aan het model zelf criteria te ontfen aan de hand waarvan men kon nagaan of empirische gegevens — nooit geheel vrij van „fouten” — nu wel of niet adequaat aan het model beantwoordden. Letterlijk tientallen verschillende oplossingen zijn hiervoor in de loop der tijd voorgesteld, alle met hetzelfde bezwaar. Ook het door Guttman zelf voorgestelde begrip „quasi scale” ter aanduiding van een situatie waarin de structuur van de gegevens wel iets van die van het model weghad maar er van de andere kant toch